

OBICEIURI DE ÎNMORMÂNTARE LA ROMÂNII UNGURENI DIN TIMOC (SATUL VLAOLE, REGIUNEA BOR)

Emil ȚÎRCOMNICU*

Abstract

We present some of the funeral customs recorded at the Romanians from Serbia (Timoc Valley), Vlaole village, county of Bor on 2014, July. In this research done through the Romanian Cultural Institute we interviewed persons attending a repast given as alms 4 years after the funeral, finding the alms ritual, the forms of the knot-shaped breads on the alms tables as well as the custom of “releasing” the water.

Keywords: Timoc Valley, funeral customs, alms.

Cuvinte-cheie: Valea Timocului, obiceiuri de înmormântare, pomeni.

În ziua de 19 iulie 2014, în cadrul unei cercetări de teren finanțată de Institutul Cultural Român, în proiectul „Mediateca românilor din Timoc”, am ajuns în satul Vlaole, regiunea Bor, unde ne-am oprit pentru a participa la o pomană de patru ani. Pentru etnologul român care ajunge pentru prima oară la o astfel de pomană, unde se organizează atât masa de pomană, încărcată cu zeci de colaci, cât și slobozitul apei, obiceiul este spectaculos. Beneficiem însă de lucrarea lui Păun Es Durlić, etnolog din Majdanpek, *Limba sfântă a colacilor rumânești*, album pe care l-am editat în anul 2013 la Editura Etnologică, rezultat al unui proiect derulat vreme de peste 25 ani, 1984-2009, *Colacii rituali și pomenile rumânești*, și pe care îl folosim ca îndreptar.

Românii timoceni, în privința păstrării obiceiurilor de înmormântare, sunt extrem de conservatori. Tihomir Georgević, în lunile iunie și iulie ale anului 1905, realiza o cercetare de teren în regiunea Borului, publicând, în anul 1906 la Belgrad, cartea *Kroz naše Rumune*¹ (*Printre românii noștri*), însoțit fiind de profesorul Școlii Normale din Alexinaț, Dragutin D. Marianovitci. Printre alte elemente etnografice privind românii ungureni din Timoc, Tihomir Georgević prezintă obiceiurile de înmormântare din satul Valaconie.

* Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, București – România.

¹ În „Srpski Cnjjevnj Glasnik”, vol. XVI, Belgrad, 1906.

Când am revenit din Timoc și am recitat pentru documentare materialele etnografice prezentate de Tihomir Georgević, am fost surprins de conservatorismul timocenilor, de faptul că vreme de peste 100 de ani, sub stăpânire străină, și poate tocmai de aceea, aceștia și-au păstrat obiceiurile nealterate. Evident, prezentarea lui Tihomir Georgević s-a făcut în limba sârbă, noi beneficiind de extrasul publicat în anul 1943, în vol. III, *Românii din Timoc*, de C. Constante, p. 23-112, astfel că nu s-a putut surprinde graiul și denumirile folosite de românii timoceni. Noi vom prezenta, în schimb, câteva elemente surprinse în timp de patru-cinci ore petrecute la Vlaole, atât cu ajutorul reportofonului, aplicând întrebări de tip chestionar, cât și prin observație directă și fotografie.

Vlaole este o localitate rurală situată în nord-estul Serbiei, având coordonatele 44⁰16' N și 21⁰59' E, în districtul Bor. În anul 2002, conform Wikipedia, avea 767 locuitori, iar din estimarea locuitorilor, în anul 2014, satul mai avea 350 locuitori.

Stând de vorbă cu Slobodan Nicolaevici, n. 1953, în Sârbânița, fost miner, despre obiceiurile la înmormântare, aflăm următoarele:

Animalele care vestesc moartea omului sunt: păsări (ciurezul, ciuvica): „Eu nu știu cum îi zic, dar eu știu ce pasăre-i. Aia e ciurez. Și cântă noaptea – ciuvica. Eu l-am văzut până cântă și l-am văzut ce e, ala ce cântă ce zic că nu e bun de moarce, când cântă la *colibă*. Rămâne *coliba* pustie”; câinele: „Dacă urlă [anunță moartea]”; șarpele (năpârca) casei: „El n-ar trebui să se *vază*. Șarpe e, *năpârcă*. Toată casa îl are, el n-ar trebui să se *vază*”.

Înainte de a muri, se obișnuiește ca muribundul să se ierte (*prostească*) cu cei din familie: „Te duci colo și îl *țuși*, *zâci* dacă a făcut ceva, ăla să fie *prostit* (păcatele)”.

Anunțarea morții omului se face prin bătutul clopotului: „Bate clopotu în sat atunci când se ivește că a murit, se bate clopotu. La noi, popii ăștia ai sârbești, ce fac ei, le plăcesc, dacă bate pân la săptămână, dacă bate pân la patruzecili, îți ia și zece evro, dacă iasă la *opelo* acolo, unii ia o sută de evro, unii ia o sută douăzeci. *Ama* lumea nu e *zăgovită* cu aia, se căznește lumea, este lume în sat care n-are de pâine, da trebuie să-i dai o sută douăzeci de evro la ala ca să iasă atuncea să facă *opelo*”.

Ungureni timoceni poartă doliu (*jelesc*) astfel: „Cârpă neagră [este semn de doliu]. La noi *jelești* pân la anu. Ai tineri zâc pân la jumătate an, la urmă *lapădă*, ai bătrâni pân la anu. A fost un obicei

demult, muierile dacă i-o murit omu ține *jalea* pân la trei ani, până la trei ani n-o scăpăta”. Bărbații „nu se rad pân la patruzecile, căciulă nu duce când *jeleşte*. Cu capu gol. Și când se duce de-l îngroapă și alții de nu-s din *familie* coboară căciula”.

Tihomor Georgević spunea că mortul era așezat jos, pe un pled. Astăzi, mortul „la noi la sate se pune pe pat. Pe urmă se pune în *leagăn*. În *leagăn* se pune ban... Se face, aia nu știu cum se zice la voi, *slăniac*, și pune sub toc, se pune lâna, așa a fost odată. La muieri se pune traistă, da la oameni nu se pune traistă. Se pune [în traistă] *piepcin*, care e acuma de e mai tinere ... ce trebuie de om, așa”.

El este păzit întreaga noapte de familie: „Se toată vremea cât mortu rămâne acasă, a de doilea zăuă se duce de-l îngroapă. Muierile, lumea, comșiile [îl păzesc]”. De asemenea, se feresc ca „să nu treacă mătă, nici peste el [nu se dă]. Oglinda se întoarce cu fața spre perete. *Lamba* arde pân la patruzeci de zâle”.

Se cânta petrecătura „dimineața, de către ziuă, în zori, se strâng acolo, da puține muieri mai știe să se cânte”. Petrecătura, căreia Slavoljub Gacović i-a consacrat o monografie, cu 37 de cântece, publicată de noi la Editura Etnologică în anul 2012, reprezintă un cântec de „petrecere a sufletului răposatului în rai care se cântă în ziua înmormântării sale”. Cântecul se mai cântă și la diverse soroace, la pomenirea mortului.

Între lumânări se distinge Lumânarea Raiului, realizată într-un suport, cu 44 de lumânări: „Se face cu multe lumânări, se pune bani jos... Nu știe toată muieria să facă lumânarea aia, care nu știu se duc cu ceară la ăla și se face lumânarea Raiului”. Alte bucăți de lumânări se prind de cele patru colțuri ale sicriului.

Mortul este ținut în casă, de obicei, o noapte, dar nu este scos din casă înainte de ora 12: „Și când pleacă cu mortu, e obicei să nu se plece până în douăsprezece cu el, să treacă jumătate zi, să treacă amiaza, pe urmă se pleacă cu el. Care e mai aproape pleacă și mai amânat, care sunt mai departe să aștepte să treacă douăsprezece”.

„[Mortul se scoate din casă] cu picioarele înainte”, iar cei din familie trag de sicriu (*leagăn*): „Să tragă ai lui din casă se obișnuia, ai lui se prind să nu-l lase să iasă”. La cimitir (*morminți*), „de mult, când a fost, s-a dus și cu caru cu boi. Acum cu tractorii, cu camion”. Pe drum se fac opriri la toate răspântiile: „Se opresc la toate răspânticili și acolo, muierili, tămâie, la toate răspântiile așa e un obicei, când ajunge la răspântii și se stă, se tămâie... și iar *răspăvește* până se ajunge”.

„Cu bani se lapadă la groapă”, iar „după ce se *sloboade* în groapă, mai întâi ai lui din casă, toți *lapădă* câta pământ, așa e obicei, așa *năslăvit* se lapadă câta pământ. De aia ce *zăvișesc* groapa aia nu sânt ăia din casă”.

„Se sparge, atunci când se-ngroapă, *policola* cu vin, până nu se *sloboade* mortu în groapă se lapadă sticla aia, să se spargă. Un obicei atunci zice că dacă nu se sparge sticla aia mai moare unul, da dacă se sparge, s-a *zăvârșit*”.

„După ce a murit, după ce l-a îngropat, se duce în toată ziua la *mormiși* și îl tămâie. O femeie din casă, dacă n-au din casă atuncea se plătește la una, se duce aia în toată ziua”.

După înmormântare, oamenii sunt invitați acasă, unde se pune masă (se numește *țară*). Apoi se face pomană în sâmbăta ce urmează înmormântării (la săptămână), la patruzeci de zile, la jumătate de an și la an, apoi din an în an până la șapte ani. De asemenea, se dă de pomană la marile sărbători de peste an, în zile dedicate special pomenirii morților.

„Când te duci să-l îngropi rămân muieri la *colibă*, lași trei, patru muieri, un om. Omu ăla rămâne cu muierile, pun *astali*, muierile gătesc și pun *țara*. Și pe urmă la trei, patru zile *zăvișești*, când se cade, să nu trecă săptămâna. Se dă săptămână, iar pomană, se pune și la *citriseti dana* [șase săptămâni], se dă iar pomană – patruzeci de zile, iar pomană. Și pe urmă la jumătate an și la an și până la șapte ani. Da pe urmă se mai dă printre alea, se mai fac turte, pi la zile mari. Moșii [sunt trei]: moșii de fragi, moșii de picienii, moșii de Sâmedru”.

În Oltenia și Banat, în regiunea Vidinului (Bulgaria), dar și în Timocul sârbesc, este întâlnit obiceiul horei de pomană. La pomeni sau în zile de sărbătoare, cei care au decedați din familie se prind în horă, plătind lăutarii și dând de pomană, de obicei peșchir (prosop), ouă roșii (la Paști), dulciuri ș.a., dansând cu poza decedatului.

„Eu când am dat la tata, acolo unde e *păzar*, am avut *priveghiu*, am avut muzică, a cântat, a jucat, s-a dat hora de pomană, lumânare, flori, pită la toți, *peșchire*, cârpuță la ăia de joacă, la toți, la toți s-a dat. A fost unu cu *banda*, unu cu saxifonu și unu cu *harmonii* și unu cu toba. Li se dă *peșchire* la toți, *peșchir*. Când s-a dat de pomană s-a cântat de dor, da pe urmă a cântat hora de pomană, cântece să joci. La voi nu se joacă așa ca la noi, că eu mă uit, toată ziua mă uit la Favorit, Etno... Muzicanții la voi sunt mult mai buni decât la noi!”

Tot în acest areal este obiceiul ca oamenii să se ferească de moroi și strigoi, practicând diverse obiceiuri atât înainte de înmormântare, dar și

după (se ferește de trecerea pisicii pe sub mort, se înțeapă mortul în burtă sau inimă, se drege mortul printr-un ritual complex săvârșit de trei femei la mormânt, folosindu-se fuse, cuțit, semințe ș.a.).

„Să vă povestesc, țin minte de când am fost eu copil, a fost *baș* un *comșiu*, un moș, a trăit o sută și cinci ani. El s-a lumit că e el *moroni*. Și i s-a găsit la casă vaca, noapcea în staul moare, îi pleacă sânge din ea. Și l-a păzit pe moșu ăla că nu știu câte luni n-a mâncat, dar a trăit. S-a lumit pe el *moroni* și noapcea se ducea și sugea sângele din vite”.

Dacă nu se sărvârșea ritualul bine și moroiul apărea, aducând pagube oamenilor și vitelor, trebuia să se procedeze la destrigoire în acest sat cu ajutorul unui vin special preparat: „S-a făcut, ce știu eu, un vin, vrăjitori care a știut să facă vinu ăla. Că dacă omu e spurcat, cu aia el moare, dacă nu e, el nu moare”.

După ce am aflat aceste obiceiuri privind înmormântarea, suntem chemați pentru a merge la pârâul Bojina Reka („A lu Boja, râu, râul lu Boja”). Astfel însoțim grupul format din patru femei, un bărbat, un băiețel și o fetiță. Una dintre femei duce un coș cu colaci și dulciuri pentru a fi împărțite la pârâu, de pomană, iar în mâna cealaltă ține trocuța cu lumânări, formată dintr-un ghem din fire de lână, în care sunt înfipite opt lumânări, care urmează să fie aprinse, puse într-o troacă și date pe apă. O altă femeie duce două bețe într-o mână, *proțapul* (care se înfige în malul pârâului) și *puncea* (care va fi rupt și aruncat în apă). Proțapul este *chitit* (aranjat) cu flori, iar *puncea* are la capăt o creștătură în care este prinsă o batistă. O a treia femeie duce un tămâielnic. Bărbatul merge cu o găleată într-o mână și un troc prelucrat dintr-o troacă uscată (*Curcubita lagenaria*).

Bātu (bățul) servește la a-l apăra pe mort de rele: „Iastă morți mulți și cată să-i ia, da el cu bātu [...] să se apere pomana...”², ne spune Maria Stepanovic (Măra), n. 1935 în Kriveli, și care locuiește

² Odată cu pomana, copilului care a slobozit apa i se dă pomană un *umăr*, cu bățul în care s-a prins lână colorată și flori, și care are rolul de a apăra pomana pe lumea cealaltă, așa cum preciza și Tihomir Georgević în 1906: „Când se așează la masă, femeia care a gătit mâncarea ia toiagul, colacul, lumânarea, doi coceni de porumb nefierți și pielea (dacă s-a tăiat o oaie sau un miel), în care pune o bucată de carne crudă. De toiag leagă un buchet de flori și toate împreună le înmânează unei rude a mortului care stă în fața ei, pe partea opusă a mesei, spunându-i: «Asta se dă pentru sufletul mortului», de pildă, Trăilă (sau cum l-o fi chemând). Toiagul se dă pentru ca mortul să se poată apăra de rele pe lumea cealaltă, iar celelalte se dau pentru sufletul mortului” (*Românii din Timoc*, vol. III, București, Imprimeria Institutului Statistic, 1943, p. 56-57).

în Vlaole. „Se pune băt și colac și se *chitește* cu flori, cu *dulcețuri* [...] și se dă așa [...] la un copil, la o familie...” ca pomană. Un alt băț se pregătește pentru a servi de proțap, înfigându-se în malul pârâului, la slobozirea apei pentru mort: „Asta e proțap, când sloboadă apa, așa se pune [...] Și asta, bātu, iar așa se dă. Da ailalte (bețe) se pune în pomană, *ete* așa... [Despre culorile lânii (întâmplător roșu, galben, albastru)] așa mi-e drag, așa se face la noi la priveghi și mie mi-e drag așa, *ete* am pus așa. Se pune și mai multe *soarte*, *ama* eu n-am pus, *baș* atâtea, toate *sorturile*. Astea se pun și când moare omu, la cruce. Se duce și dincolo și dincolo [...] se pune la cruce, se zice la noi *strămături*”.

Două femei, una ducând coșul și lumânarea, alta ducând proțapul și *punca*

Bărbatul și cele patru femei, în drum spre pârâu

Ajungând la pârâu, femeile pregătesc pomana, întinzând colacii pe un ștergar așezat pe malul pârâului. Proțapul se înfige în pământ, iar pe punce se pune un alt ștergar.

Copilul luând apă din pârâu varsă, de 40 sau 44 de ori, spunând: „Să fie apa din zori pân la *deveseală!*...”, iar o femeie răspunde: „Bogdaproste!...” După aceea femeia extinde pomana la întreaga comunitate a celor „adormiți”, și spune: „Să fie la *comșii* și la toți morții, să aibă toți apă! La toți să primească apă, că este izvor, să aibă cu taica apă, la care le-a părea rău, să fie la toți!” O altă femeie răspunde: „Bogdaproste!” Apoi repetă obiceiul și fetița.

Se împarte pomană pe loc, colaci cu lumânare și dulciuri, femeia care împarte spunând: „Să fie la moșu [...] de pomană, să fie la sufletu lui!”, iar cel care primește răspunde: „Bogdaproste!”

Punca este împodobită cu un ștergar, apoi va fi pusă în pârâu, astfel încât apa care trece peste ea să fie vărsată apoi de către copii

Fetița slobozește de 44 de ori apă, băiatul așteptându-și și el rândul

Una dintre femeii spune: „Patru ani de zile să aibă apă slobozită și adată de pomană!” Alta răspunde: „Bogdaproste!” Și prima continuă: „Și la casa lui și de la Nana și de la hora lui și de la nevastă, de la toți!” Cealaltă femeie răspunde: „Bogdaproste!”

Se frânge *bâțul* (numit *punca* [punte]) și se aruncă în apă, spunându-se: „Să fie apa slobodă!” Se răspunde: „Bogdaproste!” Se continuă: „Să aibe apă!” Ruperea bățului reprezintă „să fie apa slobodă, să ajungă la el, să poată să bea. Să se ducă apa unde e el. Să treacă pe *punca*, pe urmă apa să se ducă la el”.

Punca este ruptă și aruncată în pârâu, iar proțapul rămâne înfipt în pământ

Trocuța cu cele 8 lumânări este lăsată în apă și plutește pentru a duce apa slobozită defunctului

Se aprind lumânările și trocuța este lansată la apă, urmărindu-se de către cei prezenți traseul ei. Se dorește ca trocuța să plutească cât mai mult.

La sfârșitul obiceiului, femeile ne povestesc că podul peste pârâu a fost și el construit ca pomană, pentru toți care vor trece peste el: „Am făcut podu după ce l-a luat apa tot [pe celălalt] și două zile l-am *chitit* și l-am dat de pomană la toți care trec pe aicea, la ai morți, care au murit, și la ai vii”.

Întoarse acasă, femeile încep să așeze colacii pe masă, după o logică aparte, știută de către ele. Masa plină de colaci reprezintă trupul pomenii, având cap, coadă și umeri, fiind orientată cu capul către răsărit.

Aranjarea trupului pomenii

Capul pomenii, format din trei colaci, peste ei așezându-se cel numit *vrumășel*

În casă, trei femei cântă *petrecătura* timp de 13 minute³. La sfârșit rostesc: „Bogdaproste! Să fie lu tata de pomană!”. O femeie tămâie, cu mișcări circulare, având în mână un tămâielnic din lut ars.

Preotul Ovidiu Ursu de la biserica din Gorniana întreabă: „Ei, ia spune tu mie, i-o-s popă, vreți voi să citească?” „Vrem, vrem!” Acesta citește slujba religioasă, binecuvântând bucatele și tămâind, la rândul său, masa. Femeile dau de pomană, mai întâi celor doi copii care au slobozit apa, apoi capete pentru pomana de patru ani, la toți cei prezenți.

³ În timpul cercetărilor de teren am înregistrat patru *petrecături* în satele Vlaole, Isakovo, Metovnica și Kriveli.

Cele trei femei cântând *petrecătura*

Preotul Ovidiu Ursu,
de la Gornianja, binecuvântând pomana

Bâtu este așezat de-a lungul mesei,
sprijinit pe un colac numit *umăr*

Capetele și *trupul* pomenii de 4 ani (se
pot observa cinci capete după lumânările
înfipte în ele, pentru 4 ani și al cincilea
pentru toți morții)

Colacii, cu forme și reprezentări diverse, „conțin valori umane universale, care s-au păstrat aici într-un mod rar întâlnit în alte societăți și culturi!” după scrie Păun Es Durlîc în *Albumul* său dedicat colacilor. Prezentăm și noi câteva forme de colaci din Vlaole:

Pâinea de Dumnezeu

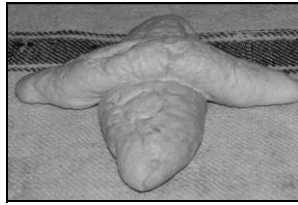
Lăturghia

Luna

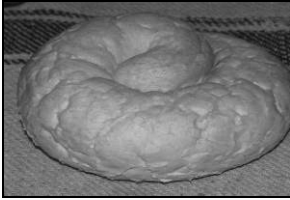
Soarele

Crușea

Cu capu legat

Vrumășelu

Patruzeșile

De Dumnezeu

De-i slobozi

Limba

Capetele (merg câte două)

Mic glosar

ama – dar (conj.)
astal – cearșaf
bandă – formație de muzicanți, trompetiști
baș – întocmai, chiar (adv.)
băt – băț
colibă – casă
comșiu – vecin
copil – băiat
dulcețuri – dulciuri
ete – uite, iată (interj.)
familie – familie
harmonie – acordeon
jale – doliu
lambă – lampă, aici bec
lapădă – dau jos, scot, renunță la
leagăn – sicriu, coșciug
morminți – cimitir
moroni – moroi
năpârcă – șarpe
năslăvit – afănat, săpat (pământ)
obiceai – obicei
om – bărbat

opelo – pomenire (ceremonie)
păzar – piață
peșchir – prosop
piepcin – pieptene
policola – sticla, vasul
prostițiune – iertăciune
prostit – iertat
punce – punte (aici, băț folosit în ritualul de slobozire a apei, numit punte)
răspăvește – binecuvântează
slâniac – un strat (se face ~)
soarte, sorturi – feluri
strămături – ațe, fire de lână
țara – pomana de după înmormântare, așezată la casa mortului
țuși – săruți
vază (să ~) – să vadă
zăgovit – obișnuit
zăvârșit – sfârșit, terminat
zăvișesc – se ocupă de, aranjează
zâci – zici